

FEDINEC CSILLA

PARAGRAFUSOK A VÁRTÁN: AMIBŐL SOSEM LEHET TÚL SOK

Miran Komac – Vizi Balázs (szerk.): *Bilaterális kisebbségvédelem: A magyar–szlovén kisebbségvédelmi egyezmény háttere és gyakorlata*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2019. 352 oldal

A tudomány mibenléte, értelme körül folyamatosan polémiák zajlanak, melyek végső soron nemcsak megkérdőjelezzik, hanem időről időre konszenzust is teremtenek arról, hogy mi is a tudomány. Innen egyetlen bonyolult ugrás, hogy mi is a különbség a hétköznapi megismerés és a tudományos megismerés között. Különösen izgalmas a kettő összefonódása, ami arra utal, hogy a tudomány azokat is érdekli, nem csak „hasznosítóként”, akik nem foglalkoznak vele, hanem egyenesen tudományellenesek.

Douglas Adams *Galaxis útikalauz stopposoknak* című bestsellerében külön számítógépet fejlesztenek ki annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy „*Mi az élet értelme, a világmindenség, meg minden?*” A könyvben a számítógép hosszú idő után azt a választ adja, hogy „42”. És amikor a galaxis értelmiségi körei értetlenkednek, akkor hozzáteszi, hogy talán azért vannak problémáik a válasszal, mert nem a helyes kérdést tették fel.

Vajon mi a helyes kérdés akkor, ha kisebbségvédelemről van szó? A muravidéki magyar és a rábavidéki szlovén kisebbséget elválasztó államhatárt 1992-ig fizikai formában is megjelenítő kerítések és falak nemcsak figurális jelek voltak a térben, hanem valós akadályát is jelentették e nemzetrészek fejlődésének. „*A nemzeti identitás megőrzésének számos módja és útja van. Ezekből sosem lehet túl sok.*” (7. o.) A magyar–szlovén együttműködésben megvalósuló, Miran Komac és Vizi Balázs szerkesztésében megjelent kötet ezen eszközök sokasága közül a nemzeti kisebbségi különjogok védelmét helyezi előtérbe. Az elemzés tárgyát a magyar–szlovén kisebbségvédelmi egyezmény, és az ennek alapján létrejövő kisebbségi vegyes bizottság működése képezi.

Bár a tudományban kettéválasztjuk értelemszerűen az esemény szereplőjének és az esemény külső elemzőjének nézőpontját, ezek a nézőpontok ezúttal nem külön-külön

kerülnek feldolgozásra, hanem egy kötetben adják ki a történet keresztmetszetét. Ha elkezdjük olvasni a szövegeket, kiderül, hogy ez nem öncél, hanem adekvát módja annak, hogy olyan háttérinformációk is felszínre kerüljenek, amelyek általában rejtve maradnak, vagy nem kerülnek ki a magánbeszélgetős délutánok (vagy reggelek, vagy esték) kulisszái közül. Kellő inspiráció nélkül nem vesznek fel olyan forrásformákat sem, mint az interjú, vagy a visszaemlékezés.

A nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok csak irányelveket fogalmaznak meg az államok számára. A *Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt* és a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját* az különbözteti meg, hogy végrehajtásukat monitoring eljárásban ellenőrzik, ám a hiányosságokra megint csak ajánlások formájában hívják fel a figyelmet. Így az érintett államoknak viszonylag nagy a szabadsága abban, mit és hogyan tartanak be. Ez megnöveli az anyaországi szerepvállalást, aminek különös buktatója, hogy közben ne keletkeztesen biztonsági és szuverenitási problémákat – állapítja meg Vizi Balázs. Az 1990-es évek elején ennek eszköze volt Közép- és Kelet-Európában is, a nyugati hatalmak nyomására, a kétoldalú szerződésekbe foglalása többek között a kisebbségvédelem kérdéseinek. A rendszerváltás után Magyarország kezdeményező szerepet játszott abban, hogy szomszédaival jószomszédsági szerződést (úgynevezett alapszerződést), valamint egyesekkel, így Szlovéniával is, külön kisebbségvédelmi egyezményt is kössön. Ezeknek a dokumentumoknak a két legfontosabb eleme volt a határok elismerése és a kisebbségek védelme a létező nemzetközi okmányokban foglalt elvek mentén. E bilaterális szerződések azonos elvi alapokon, mégsem teljesen azonos pozíciókat rögzítettek. Többek között a kisebbségek ügyeinek folyamatos egyeztetését célul tűző fórum, a kormányközi vegyes bizottság esetében a Romániával kötött alapszerződés garantálta a kisebbségek részvételét, Szlovákia esetében a kérdés nyitott maradt, Szlovéniával kapcsolatban viszont rögzítették, hogy a testület kisebbségi tagjairól a kisebbségi szervezetek javaslata alapján határoznak.

Mitja Žagar a nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségek kialakulásának történetén keresztül vizsgálja a kérdésnek az országok közötti kapcsolatok alakulására való változó hatását. Egészen a második világháborúig a kisebbségvédelem a kisebbségek védelmének kollektív dimenzióját hangsúlyozta. Ez mára legfőképpen egyéni jogokká transzformálódott, ezért ismét feladat, *„hogyan lehetne a nemzetközi jogban és egyes országok nemzeti jogrendszerében a kisebbségi jogok és védelem egyéni koncepciója mellett érvényesíteni a kollektív védelemnek azon elemeit is, amelyek segíthetnék az említett közösségek és azok tagjai helyzetének, felzárkóztatásának és integrációjának javulását”* (45. o.).

Miért van szükség bilaterális szerződésekre, ha azok nem lépnek ki a nemzetközi szerződések kereteiből? Petra Roter azzal érvel, hogy *„fennáll annak a veszélye, hogy a határon átnyúló kulturális kapcsolatok politikai dimenzióba lépnek, illetve olyan (napi) politikai célokra használják fel őket, amelyeknek csak kevés vagy semmi köze sincs a kisebbségi közösségek*

igényeihez vagy elvárásaihoz” (15. o.), a bilaterális szerződések célja tehát, hogy „*a kisebbségek léte és jogaik valóra váltása ne terhelje a kétoldalú kapcsolatokat*” (16. o.). Azonban ez az ideális világ nem létezik, ezért a szerző elemzése középpontjába éppen a kelepécét helyezi. Legfontosabb következtetése, hogy az anyaországi segítség nem helyettesítheti a lakóhely szerinti ország felelősségét a kisebbségi jogok érvényesítésében, valamint hogy a kisebbség túlzott kötődése az anyaországi segítséghez a helyi társadalomtól való távolodást, és az anyaországhoz való kötődés erősödését eredményezi. „*A kisebbségi kérdések kétoldalú kezelésének talán a legnagyobb csapdája az a lehetséges eset, amit még a kisebbségi kérdések tanulmányozása során is gyakran figyelmen kívül hagynak: a nemzeti kisebbség elveszti önállóságát, és pusztá eszközzé válik a különösen érdekelt (etnikailag rokon) állam kezében.*” (28. o.)

A Szlovén Köztársaság és a Magyar Köztársaság között megkötött kisebbségvédelmi egyezmény (1992) létrejöttéről személyes emlékeit is megosztja Hajós Ferenc. A fent említett alapszerződések és kisebbségvédelmi egyezmények tekintetében az egyik központi kérdés, hogy az előkészítő munkában valamilyen módon részt vettek-e az érintett kisebbségek. Alapesetben a szerződéseket az érintett minisztériumok, adott esetben a külügyminisztériumok hivatalnokai, vagy az általuk megbízott jogászok fogalmazzák, majd az érintett országok közötti egyeztetések során születik meg a végső szöveg. Hajós egyebek mellett arról ír, hogy ez esetben eredeti módon a ljubljanoi Nemzetiségi Kutatóintézetben dolgozó csapat szövegtervezete volt a kiindulási alap, és ennek a szövegnek, illetve az aláírt változatnak az összevetéséből az derül ki, hogy koncepcionális változás nem történt a tudósok által összeállított szöveghez képest.

Miran Komac úgy értékeli, hogy Szlovéniában a két „*klasszikus nemzeti kisebbség*” (75. o.), az olasz és a magyar őshonos kisebbségek, amelyek hoztak magukkal szerzett jogokat a múlt rendszerből, és, meglepő módon, az ország függetlenné válásakor állt fenn az a veszély, hogy ezek a jogok elvesznek. Emiatt, és a korabeli nemzetközi okmányokkal összehasonlításban a magyar–szlovén kisebbségi egyezmény előremutató dokumentum volt, ami köszönhető annak is, hogy nem pusztán politikusi termék. A másik oldalról, Magyarország felől nézve Szilágyi Imre azt állapítja meg, hogy „*Magyarország a leggyorsabban és leginkább problémamentesen Szlovéniával állapodott meg [...] hamar felismerték, hogy Szlovéniában a magyar közösséget már a rendszerváltás előtt olyan többlet jogok illették meg, amelyek másutt ismeretlenek voltak*” (114. o.). Még szerencse, csap a térdére a nem közömbös és kellően figyelmes olvasó, hogy a történelmet nemcsak a politikusok, hanem a véletlenek is alakítják.

Az alapszerződéseknek és a kisebbségvédelmi egyezményeknek köszönhetően Magyarország a szomszédos államokkal kormányközi kisebbségi vegyes bizottságokat (KVB) hozott létre. Az államhatár két oldalán élő kisebbség fennmaradását segítő, különböző tematikus területekkel foglalkozó magyar–szlovén kisebbségi vegyes bizottság 1995-ben ült össze először. Az egyezmény szerint évente kétszer kellett volna ülésezni, azonban ezekre az

ülésekre nagyjából évente került sor. Az ülések jegyzőkönyveit a kötetben Romana Bešter és Janez Pirc elemzik. Az elemzésből kiderül, hogy a jegyzőkönyvek két fő szerkezeti eleme az ajánlások teljesülésének bemutatása, és az új ajánlások megfogalmazása. A 2010-es évektől a teljesülésekre már nem térnek ki a jegyzőkönyvek, hanem felsorolják a korábbi ajánlásokból azokat, amelyek nem teljesülnek, illetve megteszik az új ajánlásokat a két kormány felé. A legfontosabb témakörök: oktatás, kultúra, média, nyelvhasználat, közigazgatás, határátkelés, gazdaság, tudományos kutatómunka, hitelet. A következtetés, hogy az ülések hozzájárultak az ezekkel a területekkel kapcsolatos „kulcsfontosságú, nyitott kérdések őszinte megvitatásához”, „nyílt párbeszéd folyik a felek között”, „a folyamatba, kezdetektől fogva, a jogokat »felhasználó« két kisebbség képviselőit is bevonták” (150. o.).

Munda Hirnök Katalin interjúk és sajtóelemzés által mutatja be a kisebbségvédelmi egyezmény és a kisebbségi vegyes bizottság tevékenységének hatásait, összevetve az egyes kérdésekben született tudományos vizsgálódások eredményeivel. Az üléseket a két fővárosban, illetve időnként „a terepen”, azaz a kisebbségek által lakott területeken tartották. A KVB működésének első tizenöt évében főleg Magyarország részéről volt lassú az ajánlások megvalósítása, az üléseknek gyakran volt feszült a hangulata, a VIII. ülésen (2005) kenyértörésre is sor került azzal, hogy a tanácskozás félbeszakadt és a társelnökök lemondtak. A következő évtől a munka folytatódott, de tartalmi változás a XII. üléstől (2011) volt tapasztalható az ajánlások megvalósításának felgyorsításával. A magyarországi szlovénok összességében pozitívan értékelik az KVB hatását, a gyenge pontnak az általuk lakott a térség gazdasági lemaradását tartják. „A szlovén közösség fennmaradása és fejlődése szempontjából stratégiai jelentőségű a gazdasági helyzet javítása.” (179. o.) A másik oldalon a legfontosabb eredménynek azt látják, hogy a szlovén kisebbségi struktúrák „mára az államközi és állami viszonyok, valamint a KVB szuverén szerepelőivé váltak” (uo.). Kovács Attila, aki elsősorban a szlovén társelnökök véleményét gyűjti össze és vizsgálja, ehhez még hozzáteszi, hogy a „KVB ülések egyik nagyon fontos eredménye volt a két érintett közösség, a magyarországi szlovén kisebbség és a szlovéniai magyar nemzeti közösség egymásra találása és együttműködése úgy a KVB üléseken, mint az élet egyéb területein” (195. o.).

Külön ki kell emelni, hogy a kötetben olvashatók a KVB üléseinek jegyzőkönyvei Miran Komac és Kovács Attila gyűjtésében és jegyzeteivel. Laikus szemmel azonnal felvetődik a kérdés, hogy mit kellett gyűjteni a jegyzőkönyveken? A dokumentumok elé írt rövid bevezetőből kiderül, hogy a két nyilvánvaló helyen, sem a magyar, sem a szlovén külügyminisztériumban nem volt meg rendezetten az anyag, s ekkor vehette kezdetét a kalózok kincsei felkutatásának valóságos izgalma. Az igazi meglepetés azonban akkor következett, amikor a gyűjtők bele is olvastak a jegyzőkönyvekbe, és összehasonlították az elvileg identikus magyar és szlovén változatokat. Csak ráérsíteni tudtak arra, amire már mások is felhívták a figyelmet, hogy nyelvi pongyolaságok jellemzők a jegyzőkönyvek mindkét nyelvű

változatára, azonban ami a lényeges, hogy több mint száz tartalmi eltérést is felfedeztek a kutatók. „Esetenként úgy tűnik, hogy egyes jegyzőkönyvekből szándékosan maradtak ki olyan részek, amelyek az adott országnak nem voltak ínyére, viszont a partnerország jegyzőkönyvében megtalálhatók.” (197. o.) Az eltéréseket a jegyzőkönyvekhez fűzött lábjegyzetekből ismerheti meg az olvasó. A felfedezés láthatóan a kutatókat is „megrémitette”, mert szükségesnek tartották hozzáfűzni: „[a] kétoldalú vegyes bizottság jegyzőkönyveinek kritikus értékelése **jóhiszemű**” (kiemelés az eredetiben). Nagyszerű dolog, hogy ez a könyv megvan szlovénül is. Ez az igazán tiszta lap.¹

Egy könyvet lehet olvasni fotelben, fekvé, fűben hasalva, tanulva, szórakozva, hivatalból – a sor hosszan folytatható. Tulajdonképpen mindegy, csak olvassuk, olvassunk, amíg még tart a Gutenberg-galaxis.

1 Komac, Miran – Vizi, Balázs (ured.): *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. L'Harmattan: Budapest, 2019.